

Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának
kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása
a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával”

Neveléstudományi Doktori Iskola

2011. november 25.
Szerepelméletek
Orosz Gábor

TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 projekt

Szerepelméletek

- A XX. század közepétől kezdve jelen van a szerep fogalma, az utolsó integratív összefoglalók a 80-as évek közepén születtek, azóta főleg a gender területeken él tovább.
- **Főleg a szociológia és a szociálpszichológia használja**, sok kétértelműség a fogalmak kapcsán
 - Mert **nehezen operacionalizálható fogalmakkal** dolgozik
- Az előadás tematikája:
 - **Alapfogalmak**: a szerep definiálása, szociális pozíciók, elvárások
 - **Goffman fogalmai** a szerepekkel kapcsolatban
 - **szerepkonfliktus** és **viszontszerepek** (role taking) általában
 - **Nemi szerepek**
 - **Zimbardo**

Alapfogalmak

- Szerep – színházi metafora
 - a színészek a forgatókönyvi szerepüket játsszák – elő van írva, hogy mit tehetnek és mondhatnak
- Három kulcsfontosságú fogalom
 - „*eljátszott szerep*” - sajátosan kialakított viselkedés – maga a **szerep**
 - „*kiadott szerep*” szociális részvevők által felvállalt pozíciók – társas **pozíció**
 - „*forgatókönyv*” - elvárások a viselkedést illetően, melyet a résztvevők megértenek és melyekhez ragaszkodnak – **elvárás**
 - Az elvárások lehetnek **kemények** – pl. a tanári szerepben az értékelés
 - Az elvárások lehetnek **puhák** – pl. tantestületi megegyezések – fegyelmezés kérdései esetében
- A definíciók kapcsán **konszenzus van mindhárom komponens szükségességében**, a hangsúlyok viszont eltérőek lehetnek

Anomáliák a fogalmakkal

- Egyesek szerint a szerepek a **viselkedés** jellegzetességeire vonatkoznak
- Mások arra értik, hogy **milyen szerep lett kiadva (pozíció)**
- Megint mások a a társas viselkedés **előírásait** helyezik a középpontba
- Anomáliák az **elvárásokkal**:
 - Az elvárások **normák**, melyek előíró jellegűek
 - **Vélekedések**, melyek szubjektív valószínűségekre utalnak
 - **Attitűdök**, melyek preferenciákra utalnak
- Mindhárom szerepeket hoz létre, de az okok eltérőek, mert az elvárások forrása is más

Goffman fogalmai I.

- **Státus** - egy **pozíció**, amelyet **kölcsönös kötelékek**, a pozíciók birtokosainak jogai és kötelességei **kapcsolnak az adott egységen belüli többi helyzethez**.
- **Szerep** - az a **tevékenység**, melyet bizonyos helyzetű ember **akkor végezne**, ha **kizárólag a helyzetéből adódó normatív követelmények alapján kellene cselekednie**.
- **Szerepalakítás/Szerepmegvalósítás** – egy adott egyén **tényleges viselkedése**, mikor helyzetének megfelelően cselekszik.
- **Másvalaki-szerepek**: az egyén számára **lényeges közönség**, akivel kapcsolatba kerül a szerep megvalósítása közben.
- A másvalaki szerepek összessége a **szerepháló**. A professzor szerephálója: titkárnővel, gyakornokkal, hallgatókkal, portással, technikussal
- A **szerep szerep-szektorokra** bontható: egy **adott másvalaki-szereppel kapcsolatos** pl. orvos-nővér, orvos-beteg.
- **Szerepfunkció**: mi a szerep jelentősége a rendszer vagy minta egészének **fenntartásában** vagy **lerombolásában**
 - eufunkció = támogató erőfeszítések
 - diszfunkció = romboló erőfeszítések

Goffman fogalmai II.

- **Eltérő szerepfelfogások:** az egyik ember eszményi szerepfelfogása a másik szemében már nem fér bele az adott szerepbe
- **Ragaszkodás a szerephez:** az adott személy szerepe **az énképpel érzelmileg és kognitív módon azonosul**, a szerep valóra váltása és önazonosság elérése a cél
- A **szerep beteljesítése:** az illető **feloldódik a helyzethez passzoló ideális énben**, teljesen e képnek megfelelően mutatkozik.
 - ragaszkodás a szerephez
 - tehetség bizonyítása
 - aktív elkötelezettség

Goffman III.

- **Szerepeltávolítás:** explicit eltérés az egyén és vélt szerepe között. Az arc nem a szerepet tagadja, hanem azt a virtuális ént, amelyet a szerep azok számára tartalmaz, aki azt elfogadja.
 - Ezzel szemben a **szerepjátszó** valószínűleg nem ragaszkodik a szerepéhez, sőt ellenáll neki.
- A szerepeltávolítás **fő funkciója**
 - Védekezés: távol tartjuk magukat az adott szereptől, hogy **elkerüljük a rossz benyomást**.
- Ennek **jelentése alárendelt személy** esetében:
 - nem hajlandó a helyén maradni
 - elutasítja a tekintélyt
- Jelentése **feljebbvaló esetében** (ált. ő fejezi ki)
 - Hajlandóság a status quo lazítására

Szerepkonfliktus

- A szerepkonfliktusokat úgy lehet definiálni mint **az egymással inkompatibilis elvárások együttes megjelenése az adott személy viselkedésével kapcsolatban.**
- A szerepkonfliktusok **rámutatnak a nem megfelelő szervezeti adaptációra**, pl. gyenge teljesítmény, az elköteleződés alacsony szintje.
- A leggyakrabban tárgyalt szerepkonfliktus: nők tradicionális vs. karrierszerepek
- A szerepkonfliktusok elméletköre differenciálódott a XX. század második felétől kezdve, olyan fogalmak jelentek meg mint:
 - **Szerepbizonytalanság**: olyan helyzet következménye, melyben **az elvárások hiányosak** vagy elégtelenek a viselkedés irányításához
 - **Szerepintegráció hiánya**: amikor az inkompatibilis **szerepek nem férnek meg egymás mellett**
 - **Szereptúlterhelés**: **túl sok a szerepekből származó elvárások összessége**

Szerepkonfliktusok tipológiája

- 3 fő forma:
 - Konfliktus a **különböző szerepek** közt
 - Anya szerep – sok időt tölteni a gyermekkel és gondoskodni róla vs. Vállalatvezetői szerep – túlórázni, ha olyan a munka
 - Az adott **szerepen belüli** konfliktus
 - Tanári szerepelvárások inkompatibilitása – a tanterv leadása vs. minden gyerekre figyelő tanítás
 - **Nem megfelelő szerepilleszkedésből** adódó konfliktus
 - **Szerep-én konfliktus** – olyan szerep elvállalása, mely nem passzol az ő énjéhez, pl. visszahúzódó embernek rámenős szerep ügynöki pozícióban
 - **Státusinkongruencián alapuló konfliktus** – rangon aluli szerepnek foghatják fel, 50-es évek – a főnök képzettsége, műveltsége alatta volt a beosztottjainak

Szerepkonfliktusok feloldása

- Vliert szerint három lépés van a szervezeti szerepkonfliktusok megoldásában:
 - Ha lehetséges, akkor **választás a normák közt** – ekkor az előrelátható szankciók és a döntés legitimitása játssza a kulcsszerepet
 - Ha nem lehet választani, akkor **kompromisszum a normák közt**
 - Ha ez sem lehetséges, akkor **kivonulás a helyzetből**
- Hall szerint ugyancsak három lehetséges válasz van:
 - **Tárgyalás az elvárások megváltoztatásáról**
 - A **percepció átalakítása**, hogy az adott konfliktus az nem is olyan súlyos
 - A **viselkedés hozzáigazítása** az eltérő elvárásokhoz

Szerepkonfliktusok feloldása II.

- Gross szerint
 - általában **nincs jó megoldás**, mindenképp veszünk valamit, érdekek sérülnek, lemondások
 - cél **a lehető legkisebb veszteség elérése**
- Lehetséges stratégiák:
 - **Morális igazodás**: az **elvárások jogosságát, legitimitását mérlegeljük**
 - **Kibúvókeresés**: lehetséges **szankciók mérlegelése** – azt a viselkedést választjuk, ahonnan a legkisebb a várható bünti
 - **Morális kibúvókeresés**: **mindkét szempont** mérlegelésre kerül – morális mérlegelés és a büntetések számbavétele

Szerepkonfliktusok feloldása III.

- Sarbin-Allen – kognitív szintről közelít:
- (1) **Instrumentális cselekedetek:**
 - A **konfliktusos szerepek elkülönítése** – bizonyos helyzetekben az egyik, más helyzetben a másik szerepnek tesz eleget, pl. a diák otthon nem cigizik, de a barátai közt igen
 - **Szerepek összeolvasztása** – pl. *segítő, értékelő és ellenőrző szerepek összeolvasztása a tanárok esetében* – iskolafelügyelő
 - **Kilépés a helyzetből** – munkahely változtatás, elköltözés
- (2) **Fókuszváltás:**
 - A **konfliktust okozó körülmények figyelmen kívül hagyása** – pl. az anya egyre többet foglalkozik a vállalattal és kevesebbet van az anyaszerepben – kevésbé is szembesül a konfliktussal
- (3) **A vélemények megváltoztatása:**
 - A **szerepek fontosságának átértékelése** – munkahelyi vs. anyai szerep pl. *‘nem is baj, hogy nem vagyok otthon olyan sokat – legalább önállóbb lesz a gyerek’*
- (4) **Nyugtatók és serkentők:** jóga, relaxáció, xanax, etc.
- (5) **Sikertelen konfliktusfeloldás:** nem csökken a konfliktusból eredő stressz – lehangoltságot, alacsonyabb teljesítményt, elégedetlenséget okoz, szomatizáció, tanult tehetetlenség, etc.

Szerepkonfliktusok III.

- Viszont gyakorlati kérdések megválaszolásához fontos látni azt is, hogy
 - Az adott személy **milyen gyakran éli át** ezt a konfliktust
 - **Milyen strukturális/szervezeti/szociális faktorok** játszanak szerepet annak kialakulásában és fenntartásában
 - A szerepkonfliktusok és az **interperszonális konfliktusok** közti kapcsolatok is komoly feltárást igényelnek

Viszontszerepek, perspektíaváltás – role taking

- Először Mead hívta fel a figyelmet arra, hogy a perspektíaváltás kulcsszerepet kap az én kialakulása során
 - Kulcsfontosságúak a másoknak tulajdonított elvárások
- Akkor **sikeres a perspektíaváltás**, ha mások elvárásait **pontosan tudja érzékelni**
 - Kapcsolatban áll az **empátia** fogalmával – ma az érzelmi intelligencia kutatásokban jelenik meg
- **Szituatív tényezők** is közrejátszanak
 - A **hierarchiában alul lévők pontosabbak**
 - Akik **hasonló háttérrel** rendelkeznek pontosabbak
 - Akik **sokat érintkeznek egymással** pontosabbak
 - Akiket **vezetőknek** választanak egy csoportban **pontosabbak**
 - Ha van valamilyen ok arra, hogy **korlátozzák a kommunikációt**, akkor a perspektíaváltás **pontatlanabbá válik**
 - Egyéni különbségek: **idősebbeknél**, **érettebb** embereknél, **nőknél**, **altruistáknál**

Nemi szerepek

- A társas szerepelmélet célja az volt, hogy megértse a társas viselkedésben megjelenő nemi különbségek és hasonlóságok okait.
 - A meta-analízisek eredményei viszonylag **kis mértékű, de kimutatható nemi különbségeket** találtak
 - Ezek mellett sok adat gyűlt össze arról, hogy az emberek hogyan vélekednek a nőkről és férfiakra.
 - A **vélekedések és sztereotípiák esetében a különbség nagyobb**
 - Így felmerült a kérdés, hogy mennyire pontosak a hétköznapi interakciókból származó vélekedések – passzol-e a kettő egymáshoz
 - Ráadásul a **nemi szerepek átható szerep**nek minősülnek – nőként van jelen valaki a munkahelyén, a sportegyesületben, az iskolában etc.
-
- **Nők** – sztereotípiákból fakadó **közösségi szerepek** ‘elvárásai’:
 - Érzékenység
 - Melegszívűség
 - Függségben élés
 - Emberközpontúság
 - **Férfiak** – sztereotípiákból fakadó **cselekvő szerepek** ‘elvárásai’:
 - Dominancia
 - Függetlenség
 - Feladatcentrikusság
 - Agresszivitás (alacsonyabb elítélés)

Nemi sztereotípiák és a „valóság”

Sztereotípiák

Feltárt különbségek

Agresszió Férfi - agresszív Nő - lágyszívű	Általában a férfiak agresszívabbak a nőknél, főleg fizikai agr és amikor az arg veszélyes lehet
Befolyásolhatóság Férfi – független Nő – engedelmes, függő	A nők befolyásolhatóbbak, a csoport általi befolyás nagyobb és, ha a téma maszkulin
Emocionalitás Férfi – erős, kemény Nő – gyengéd, aggódó, érzékeny	Nők nem verbális kifejezése jobb, érzékenysége nagyobb
Vezetői stílus Férfi – autokratikus Nő – érzékeny, érzelmes	Nők demokratikusabbak, férfiak autokratikusabbak, a labor kutatásoknál ez nagyobb, mint terepen

Nemi szerepek

- A **szociális szerep elmélet** szerint azok **a vélekedések, melyek a mindennapi interakciókból származnak nemi szerepekként jelennek meg és ezek számos mediáló hatás által vezetnek valós különbségekhez a viselkedésben**
- Az elmélet szerint a sztereotípiák **nem azt tükrözik vissza, hogy milyenek a csoportok, hanem azokat a szerepeket, melyeket a sztereotípiák létrehoznak társas interakciók során**
- A **megfelelési torzítás** miatt mások viselkedését úgy tekintik, mintha azok **belső diszpozíciók** lennének és **nem a szituatív vagy szerep-tényezők hatása miatt jönnek létre** (Vágó okossága)

Nemi szerepek működése

- A nők és férfiak **eltérő szerepekre vannak ítéelve:**
 - Eltérő foglalkozások + **nők otthon maradnak** a babával, **férfiak dolgoznak** -> **nők gondoskodóak, férfiak feladatorientáltak**
 - Ha a nők vagy férfiak **hajlandóak a szerepelvárásoknak megfelelően viselkedni** a **megfigyelők** valószínűleg **nem látják a szerepek hatását**
 - Azt fogják gondolni, hogy **természetüknél fogva** gondoskodók vagy feladatorientáltak

A szerepekkel való azonosulás erőssége

- Zimbardo börtönkísérlete (1971):
 - 24 hallgató – pszichológiai problémáktól mentesek, nincs büntetett előélet, etc.
 - 2 hetes börtönszituáció a Stanford pincéjében
 - Az őrök kaptak fabotokat mint fegyvert, keki katonai egyenruhát és napszemüveget
 - A rabok lógós köpenyt kaptak, nevek helyett megszámozták őket és lánc a bokára
 - Az őröknek tilos volt fizikailag bántalmazni a rabokat, de meg lehetett félemlíteni, elbizonytalanítani őket és teljes kontrollt gyakorolni felettük, vagy megfosztani őket a személyes terüktől
 - Az őrök feladata volt a hatalom megőrzése és a rabok egyéniségének leépítése
 - Gyorsan megjelenik a rabok megalázása és a velük szembeni szadizmus – ezt a rabok rövid idő alatt el is fogadják: fizikai agresszió, ágytálak sokáig történő bent tartása, meztelenre vetkőztetés, szexuális megalázás
 - A rabok 2-3 nap után azonosulnak a számaikkal
 - 4. nap szökési próbálkozás, őrök kemény fellépése
 - A lázadókkal szembefordítják a többi rabot
 - 6 nap után abbahagyták

Összegzés

- Pozíció, elvárás, szerep
- Szerepkonfliktusok és feloldásuk
- Nemi szerepek és sztereotípiák